

4. Журавлев В. Об относительной самостоятельности общественного сознания. – М.: Право, 1961. – С. 41.
5. Ляшенко В.М. Європейське право як явище історико-культурного ряду // Європа на порозі нового тисячоліття. Збірник наукових статей. – К., 1999. – С. 86-88.
6. Остроумов Г.С. Правовое осмысление действительности. – М.: Наука, 1969. – 174 с.
7. Пиондковский А.А. К вопросу об определении общенародного права // Советское государство и право, – 1978. – № 1. – С.32.
8. Плеханов Г. Избранные философские произведения. В 5-ти томах. Т.1. – М.: Наука, 1982. – С. 49-48.
9. Полани М. Личностное сознание: на пути к посткритической философии. Пер. с англ.. – М.: Прогресс, 1985. – С. 21-28.
10. Старікова Г.Г. Неявне знання: новий підхід до проблеми // Вісник Харківського державного університету. – 1996 – № 3 – С.85-86.
11. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. – М.: Юридическая л-ра, 1963. – 206 с.
12. Элькинц П.С. Воспитательная роль права // Вестник Ленинградского университета. Серия право - 1982 - № 11. – С. 12-13.
13. Ядов В. Идеология как форма духовной деятельности общества. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – 122 с.

УДК 340.122:60:088:(.71)„14-20...”

О.М. Литвинов

**ЩОДО ПОДОЛАННЯ ПРИМІТИВІЗМУ
СОЦІУМУ РАЦІОНАЛЬНІСТЮ
МИСЛЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАУВАЖЕННЯ ПРОТИ ПОЗИТИВІСТІВ
І ВУЛЬГАРНИХ МАТЕРІАЛІСТІВ**

Досліджується можливість подолання уявлень про тотожність понять "науковість" та "істинність", що склалися, через заперечення необхідності редукування природних і соціальних об'єктів до їхньої матеріальності. Зроблено спробу доведення дієвості, а часто й методологічної зверхності ідеальних сутностей в історії людства, включаючи соціальну сферу в цілому і право зокрема. Показано значення філософських учень Нового часу про природне право як організаційно-регулятивного фундаменту сучасного світу та ролі ідеї прав людини в боротьбі раціональності з примітивними формами взаємовідносин, що ґрунтуються на силовому примушенні.

Ключові слова: *науковість, істинність, методологія, позитивізм, природне право, права людини, філософія права, ідеальні сутності, Новий час.*

Исследуется возможность преодоления сложившихся представлений о тождественности понятий "научность" и "истинность" посредством опровержения необходимости редуцирования естественных и социальных объектов к их материальности. Предпринята попытка доказательства действительности, а часто и методологического превосходства идеальных сущностей в истории человечества, включая социальную сферу в целом и право в частности. Показано значение философских учений Нового времени о естественном праве как организационно-регулятивном фундаменте современного мира и роли идеи прав человека в борьбе рациональности с примитивными формами взаимоотношений, основанными на силовом принуждении.

Ключевые слова: *научность, истинность, методология, позитивизм, естественное право, права человека, философия права, идеальные сущности, Новое время.*

It is investigated the possibility to overcome the prevalent views about identity of notions "scientific character" and "validity" by means of refutation of necessity of reduction of natural and social objects to their materiality. It is made an attempt to prove the effectiveness and often methodological superiority of ideal essences in the history of mankind including the social sphere as a whole and the law in particular. It is shown the significance of philosophical studies of the New Age about the natural law as organizational and regulative foundation of the modern society and the role of idea of human rights in struggle of rationality with primitive forms of interrelations, based on the force compulsion.

Key words: *scientific character, validity, methodology, positivism, natural law, human rights, philosophy of law, ideal essences, the New Age.*

Дослідження будь-якої сфери людського існування та людської діяльності має принципово комплексний характер навіть за умов виокремлення того специфічного аспекту, що окреслює зміст, який може бути визначенням як предмет тієї чи іншої "науки". Втім слід згадати про такі наукові визначення: вони сформувалися як результат домінуючих тенденцій розвитку людського знання і людського духу в цілому в Новий час, а тому мають і специфічні риси, пов'язані із незаперечними досягненнями того часу, а точніше – тих часів. Картина світу, яку змінював людський Розум, набувала рис того "механізму", яким починав уявлятися не просто світ людини, а й уже Всесвіт (Ньютонова механіка) і навіть сама людина ("людина-машина" Ламетрі). Сьогодні ж ми маємо інші аналогії, пов'язані із рівнем розвитку науки і техніки сучасної, найбільш широким є порівняння із

комп'ютером та іншими досягненнями, які символізують наш час і наш світ. Складність ситуації "наукового" пошуку та дослідження проблем у суспільствознавстві підсилює й певна міфологія, яка створилася на тлі природного технократизму XIX-XX століть, який мав надзвичайний вплив завдяки очевидності своїх успіхів та значенню у перетворенні, причому кардинальному, життя величезної маси людей, сьогодні вже можна говорити – усіх людей.

Так склався міф щодо тотожності "науковості" та "істинності". Ступінь невідповідності цих понять у природничих науках не є предметом обговорення на цих сторінках, хоча відомо, що їхня так звана "точність" є очевидною лише не для спеціалістів: і для фізики, і для математики залишається останнім висхідним пунктом і міркувань, і розрахунків саме та "віра", про яку нам довів ще І. Кант і що є відомим кожному, хто навчається у виші. Тому, наприклад, для математики не існує більш неточної науки, ніж математика, оперування математичними символами потребує не тільки над-розвинутого абстрактного мислення, а й такого ж ступеня розвинутої уявлення та інтуїції, що робить зрозумілою і позицію справжніх науковців-математиків, які вважають її мистецтвом, і, до речі, з іншого боку, позицію геніального Леонардо да Вінчі, який вважав живопис наукою саме тому, що надто багато він потребував математичного обґрунтування (чи то опосередковано – через анатомію та оптику, чи то безпосередньо – через геометрію).

Тим більш простим є доведення ролі ідеальних (тобто таких, що не існують у матеріальному світі) сутностей, спираючись на приклад математики: вона оперує не тільки тим, чого не існує (цифри та числа, операційні знаки на кшталт "коріння квадратного" тощо), а й тим, чого не може існувати в принципі, наприклад, пряма лінія (відомо, що навіть луч лазера згинається в результаті дії гравітації). А ступінь невідповідності цих понять у науках суспільних може бути зрозумілою апріорно, оскільки подолання "проекту Модерну" для наук про людину та суспільство є фактично аналогічним подоланню елементарної логічної помилки: вирішення заздалегідь складних питань надто простими чи спрощеними засобами.

Такими виглядають і постійні апеляції представників позитивізму щодо "нематеріальності" ідей прав людини, правової держави тощо, а звідси й зневажливе ставлення до "неюридичності" думок М. Лютера, Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Пейна, Т. Джефферсона,

І. Канта, Вл. Соловйова, П. Новгородцева та інших представників природно-правового напрямку. Але як неможливо уявити собі життя людства без цифри, числа та прямої лінії, яких не існує в емпіричному світі, так сьогодні все більш зрозумілим стає неможливість уявляти собі життя людства без таких же не існуючих в емпіричному світі прав людини, правової та соціальної держави та інших гуманістичних ідей. І чомусь глузування (чи то словами, чи то діями) емпіриків-юристів над теоретиками, а тим більш філософами права (основний аргумент – "відірваність від життя", а тому – не є "науковими") нагадують глузування над незрозумілими мудруваннями Фалеса та Піфагора їхніх сучасників. Про переслідування представників складних і незрозумілих "буржуазних лже-наук" генетики та кібернетики в Радянському Союзі владою, інтелектуальний рівень представників якої був причиною цих та інших жахів життя, тут теж доречно згадати, оскільки сьогодні надто часто в "наукових колах" їхне духом ганебної "лисенковщини" та "жданівщини" (маються на увазі примітивізм та фальсифікації, які набули вже масового характеру і сприймаються майже як необхідність).

І хоча, як відомо, аналогія не є доказом, втім як пояснювальний принцип її використовувати можна, що в науковій літературі зустрічаємо доволі часто. Таким чином, слід погодитися з думкою С.М. Шишкова – відомого російського перекладача філософсько-правових текстів видатного сучасного французького мислителя М. Фуко щодо того, що "науковість" сама по собі не є еквівалентною істинності¹. Він яскраво ілюструє свою думку прикладом стосовно "наукової" та всіма визнаної теорії флогістона, яка згодом виявилася (як і багато інших "наукових" теорій) хибною. Фетишизація "науки", яка повинна відповідати суворо формалізованим вимогам, що виокремлені насамперед зі знання природничого, є одним з найважливіших аспектів існування та розвитку знання в цілому. Таким чином реальні процеси життя (і біологічного, і суспільного) намагаються розмістити в рамки попереднього знання, точніше категорій вже існуючих "наук". Добре тому, хто це зробив не підтасовуючи факти і зміг отримати відповідні, та ще й нові результати. Але стається лихо, коли за якихось зовнішніх умов (переважно ідеологічного характеру) ці знання, які і є посправжньому науковими (тобто новими, новаційними тощо), вико-

¹ Див.: Шишков Н.С. Общественно опасное поведение, уголовная юстиция и судебная психиатрия: Послесловие переводчика // Философская и социологическая мысль. – 1991. – №7. – С. 113.

дять за межі існуючих категорій та уявлень. Відлуння згаданих щойно часів "видатного мовознавця" Сталіна та "народного академіка" Лисенка спостерігаємо й сьогодні: технократичній формалізації так званих "вимог ВАК України" (після перейменування ВАКу - "вимоги МОН України") підкорили й усі науки суспільно-гуманітарні.

Втім маємо приклади іншого підходу до спроб реального вирішення реальних суспільних проблем, включаючи проблеми правознавчі, які демонструє нам, зокрема й М. Фуко, який створює нову дисципліну "археологія знання" і демонструє її можливості за межами "наук", що мали традиційно визначений предмет і проблематику, яку досліджували також традиційно, тобто в межах уявлень, що склалися в Новий час. Він розробляє підхід, який спирається на культурно-історичні підмурки мисленевих процесів, що демонструє свою вельми вражаючу евристичну потужність і, наприклад, в історії права. Як відомо, цей підхід отримав назву структуралізму, але в конкретних випадках ми можемо констатувати своєрідний синтез феноменологічного, герменевтичного методів з широким використанням художньо-образного описування конкретних ситуацій для нового, і що важливо - більш адекватного опису та аналізу правових ситуацій навіть і в історичному аспекті¹.

Певною мірою усвідомлення про необхідність "виходу за межі" визначеної сфери, де виникає питання чи проблема, які слід вирішувати, з'являється ще за античних часів і в різному вигляді майже завжди існувало в історії філософської думки. Остання ж сама оформлювалася не тільки у суворі тексти наукових трактатів, а й у форми поетичні чи інші художньо-образні, приклади є хрестоматійними і відомі будь-якій культурній людині. Для сучасної епохи, якщо такою вважати приблизно початок минулого століття (інтенсифікація процесів глобалізації тощо) вже є аксіомою неможливість вирішення проблеми (проблем) у межах ситуації, або системи, або навіть світоглядної парадигми, в якій (яких) ця проблема виникла та існує. Своєрідним символом концентрованої формалізації технократично-позитивістського гатунку в логічній площині в процесі фактичного визнання необхідності такого підходу може бути теорема Гьоделя. Теорема (точніше - Друга теорема) австро-американського математика і логіка К. Гьоделя, яка є визнаним і суттєвим внеском математичної логіки до

¹ Див.: Фуко М. О концепції "соціально небезпечного суб'єкта" в судовій психіатрії XIX століття // Там само. - С. 84-110.

системного аналізу, доводить, що більш адекватним, несуперечливим і повним буде опис будь-якої системи, якщо її буде розглянуто за її межами, тобто в межах уже більшої чи ширшої системи¹. Фактично ця теорема на конкретному і спеціальному рівні відбиває сутність і того боку культурно-історичного підходу, який саме завдяки розгляданню широкого кола явищ та зв'язків дозволяє подати картину, більш адекватну (несуперечливу) того, що є чи відбувалося, тобто реальності.

У сучасній соціології такий підхід сформульований відомим французьким ученим П. Бурдьє, який дійшов наступного, і цікавого для представників будь-якого фаху висновку: "Належність до професійної групи здійснює ефект цензури, який виходить за рамки інституціонального або особистого примусу: є питання, які не задають, які неможна задавати, оскільки вони зачіпають засадничу віру, що лежить у фундаменті науки та функціонування поля науки"². І відразу зауважує таке, що ще й додатково посилює розуміння значення й необхідності підходу, що ми його тут розглядаємо, а й значення та необхідності філософського осмислення будь-яких наукових проблем (тобто для нас - значення, необхідності та неперевершеної евристичної цінності філософії права). Він так продовжує наведену думку: "Це є те, на що вказував Вітгенштейн, коли нагадував, що радикальний сумнів настільки глибоко ідентифікується з філософською позицією, що добре освічений філософ навіть не подумує поставити під сумнів цей сумнів"³.

Інші, не менш відомі соціологи, що також мислять так би мовити філософсько-орієнтовано, є представники американської соціології знання, які свідомо спираються на потужну німецьку феноменологічну традицію, – П. Бергер та Т. Лукман. Вони висловлюють аналогічну думку стосовно особливостей мислення вчених у межах лише своєї науки: "Перебільшувати важливість теоретичного мислення в суспільстві та історії, – зауважують вони, – є природною слабкістю теоретиків. І тому тим більше є необхідним усунути цю хибну думку інтелектуалів"⁴. Учені наполягають на феноменологічно-екзистенціальному вимірі буття людини в процесі осмислення нею світу та "конструювання реальності": "Теоретичні визначення реальності, чи то

¹ Див.: Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – С.589.
Див. також: Там само. – С. 115.

² Див.: Бурдьє Н. Начала. Choses dites / Пер. с фр. Шматко Н.А. – М.: Socio-Logos, 1994. – С. 20-21.

³ Див.: Бурдьє Н. Начала. – С. 21.

⁴ Див.: Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / Пер. с англ. Е.Д. Руткевич. – М.: Изд-во «Медиум», 1995. – С. 31.

наукові, чи то філософські або навіть міфологічні, не вичерпують усього того, що є "реальним" для членів суспільства"¹, а звідси й значення їхнього повсякденного життя для такого осмислення. П. Бергер та Т. Лукман відстоюють також позицію необов'язковості того, що вони називають "ритуалами науковості"², а саме: цитування та посилення на всі можливі точки зору стосовно питань або проблем, що розглядаються, посилаючись, зокрема, і а аналогічну думку їхнього видатного колеги Т. Парсонса, який підкреслював необхідність для науковця побудови своєї теорії, а не огляду інших теорій у своїх дослідженнях³. Як на нашу думку, ці "ритуали науковості", та ще й формалізовані у вигляді обов'язкових вимог безвідносно до змісту, є красномовними проявами імітаційної сутності тих культур, які за ознаками своєї некреативності, імітаційності та надзвичайної кількості паразитичних структур у соціумі (особливо в надбюрократизованій державній системі) є "вторинними". Важливою їхньою якістю ї те, що зовнішній бік процесу або явища переважає його бік сутнісний, причому це є одним з принципів вимог такого типу культур. Додамо лише, що така зовнішність, точніше зовнішнє оформлення має відповідати досягненням культур первинних, тобто досягненням реальним у своїй фактичності та дієвості. Щодо обов'язковості паразитичних структур, то для країн пост-радянського простору це є фактичним відтворенням тих форм реального "соціалізму", тобто злочинному за своєю сутністю тоталітаризму, що панував на одній шостій частині земної суші. Видатний сучасний російський історик Л. Васильєв схарактеризовував це так: "Величезний бюрократичний апарат заважає нормальним зв'язкам між людьми і стає гігантським *паразитом* (підкреслено мною. – О.Л.), який висмоктує всі життєві соки з суспільства та жирує за його рахунок"⁴. Додамо також до цієї влучної думки відомого у всьому світі науковця-сходознавця, що, поперше, це стосується не тільки держави в цілому, а й усіх її структурних елементів (органів та установ), та, по-друге, ці тенденції значно посилілися у зв'язку з процесами силового придушення державних функцій приватними інтересами можновладців, або, як визначили ці процеси відомі американські соціологи і правознавці Дж. Хеллмен,

¹ Див.: Там само. – С. 31.

² Див.: Там само. – С. 7.

³ Див.: Там само. – С. 34.

⁴ Див.: Васильєв Л. Кризис социализма // Через тернии: Сб.статей. – М.: Прогресс. 1990. – С. 29.

Дж. Джонс та Д. Кауфман, йдеться про "State Capture" - "скупівлю держави"¹. Цей процес розглядається ними як складова загальної корупційної схеми впливу на юридичну сферу і, водночас, такого ж корупційного характеру організації умов легітимзації неправової економічної діяльності в масовій свідомості. Слід мабуть тут відзначити ще таке: перше - їхнє зауваження стосовно тих країн Східної Європи, де лібералізація економіки відбулася досить швидко (іншими словами, втілилися в життя принципи правової держави), там цей процес "скупівлі держави" було подолано; друге - їхнє ж посилання на висновки всесвітньовідомого політолога і філософа С. Гантінгтона про значення і вплив "культурних норм" (тобто традицій) на корупційні процеси, зокрема на "State Capture".

У XX столітті, завдяки інтенсивній розробці екзистенціальної та феноменологічної проблематики, насамперед у літературі та філософії, суспільствознавство отримує досить потужні інструменти дослідження соціокультурної реальності. Особливим досягненням тут можна вважати "теорію вчинку" та дослідження підмурків й особливостей народної культури видатного російського мислителя М.М. Бахтіна (літературознавство та філософія) і теорію французької "Школи Анналів" Л. Февра, М. Блока та Ф. Броделя. Аналітична думка починає виходити за межі позиції, згідно якої письмові пам'ятки тлумачаться достатніми для остаточних висновків, сфера "текстів" розширюється і для наукового дослідження починають набувати цінності факти повсякденності і життя більш широкого кола людей, включаючи ті верстви, які вважалися негідними уваги науки, зокрема історії. У соціології такий кут зору загострив геніальний російсько-американський соціолог П.О. Сорокін, численні праці якого мали й значний вплив на розвиток правознавства.

"Новий час" або "Епоха Модерну" хронологічно визначається порізному, це залежить від багатьох чинників, що спрямовують ту чи іншу історіографічну думку. Але майже всі згодні з тим, що межею, яка дозволяє говорити про "нові часи", тобто про вже відчутні зміни у християнському, тоді ще майже виключно європейському світі, можна називати потужний тиск міського типу життя, його превалювання завдяки природній активності. Бюргерське - німецькою, або буржуазне - французькою набувало все більшої ваги і вимагало того, що б

¹ См.: Hellman J.S., Jones G., Kaufmann D. Seize the State, Seize the Day: State Capture, Corruption and Influence in Transition // World Bank Policy Research Working Paper № 2444. - September 2000.

зруйнувало зашкарублі численні кордони – свободи. І не тільки свободи уявної та духовної, як то вчили стоїки або потім теологи, а свободи реальної і земної, яка б дозволяла робити кожному свою справу як втілення свого ж "призначення", що в протестантській версії християнства і було служінням Богові. Ці світоглядні підмурки раціоналістично орієнтованих теорій природного права поступово сформува-ли той світ, де права людини почали отримувати юридичне втілення та фактичну реалізацію. Іншими словами, Новий час став часом втілення ідеальних сутностей гуманістичної спрямованості, що були надбанням релігійних пошуків і взагалі мрій про справедливість, які втілювалися переважно в художньо-образній формі, але раціоналістичне (у тому числі і як втілення "common sense" – здорового глузду) обґрунтування отримали в філософських – філософсько-правових – побудовах. Останні передували не тільки розвиткові гуманістичної культури людства, а й економічній необхідності (це стосовно насамперед ідеї особистої свободи). Доведення ідей рівності, права на життя тощо відбувається і в наші часи, що в правовому сенсі поєднує їх з попередніми трьома-чотирма століттями, але це вже дещо інший сюжет, хоча й тісно пов'язаний з викладеним у цих рядках¹.

УДК 340.116

О.В. Онуфрієнко

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ
ПРАВОВИХ СИСТЕМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті проаналізовано процес еволюції порівняльно-правової доктрини стосовно проблеми класифікації правових систем; досліджено наукову обґрунтованість як основних сучасних підходів до класифікації в цілому, так і критеріїв, що використовуються в їх контексті, зокрема; виявлено складні моменти, що визначають релятивістський характер наявних класифікаційних моделей, та з урахуванням цього окреслено перспективи подальших тематичних досліджень.

Ключові слова: *національна правова система, правова сім'я, класифікація правових систем, критерії класифікації правових систем, підходи до класифікації правових систем, гібридні правові системи, розвиток національних правових систем, конвергенція та дивергенція правових систем, взаємодія правових систем.*

¹ Див.: Литвинов О.М. До постановки питання про ключову роль теорій природного права Нового часу у створенні сучасної правової реальності, або чи можемо ми говорити про "другий осьовий час"? // Вісник Луганського державного університету імені Е.О. Дідоренка. – 2013. – Вип. 2.